

## Dělnická anketa Karla Marxe — pokus o analýzu postavení dělnické třídy Francie

KAREL RYCHTAŘÍK

Karel Marx pro svou teoretickou práci využíval v širokém měřítku všech dostupných materiálů. Zejména k napsání *Kapitálu* použil nesmírného množství statistických údajů, článků z časopisů, novin, parlamentních zpráv, publikací různých úřadů a institucí apod.

Marxističtí sociologové věnovali zatím málo pozornosti tomuto základnímu dílu společenskovědní teorie. Po pravdě řečeno obsah *Kapitálu* jako ekonomického díla se dostal mimo okruh zájmu sociologů a teoretiků společenských procesů.

*Kapitál* je nenahraditelný nejen pro pochopení teorie tříd a třídní struktury buržoazní společnosti. Je obecným, teoretickým a metodologickým modelem, jak postupovat ve společenskovědní analýze.

V předmluvě svého díla se Marx hlásí k takové metodě práce, ve které „...bádání si musí dopodrobna osvojit látku, musí analyzovat různé formy jejího vývoje a dopídit se jejich vnitřní spojitosti. Teprve když je tato práce dokončena, může být náležitě vyličen skutečný pohyb.“<sup>1</sup> V uplatnění tohoto přístupu se Marxovi podařilo analyzovat skutečný pohyb kapitalistické společnosti a odhalit jeho určující příčiny.

Dluh, který má marxistická sociologie vůči tomuto dílu, nechce a ani nemůže splatit tato stať. Je nad síly jednoho autora vykonat to, co se musí stát programovým požadavkem celé naší sociologie.

Všimneme si proto jen jednoho ze způsobů získávání empirického materiálu a pokusíme se ukázat vliv teorie, která nese Marxovo jméno, na sociální výzkum.

L. Kaszkarewa uvádí, že k napsání asi dvaceti stran *Kapitálu* o dělnickém zákonodárství prostudoval Marx celou knihovnu *Modrých knih* anglické tovární inspek-

ce, pořídil si vyčerpávající soupis nejdůležitějších materiálů, které bylo možno statisticky získat.<sup>2</sup>

Nicméně ani Marx, pokud to situace jen trochu umožnila, se nerozpakoval zajistit si vlastní materiál o dané společenské skutečnosti a přistoupit k organizování terénního sběru informací pomocí průzkumu. Činil tak zejména proto, že dokumenty, se kterými pracoval — a zvláště oficiální statistika — nesly v sobě všechny rysy třídní omezenosti svých autorů. Těmi byli představitelé státní správy, reprezentanti velkých institucí, různé — nejčastěji „výše sociálně postavené“ — soukromé osoby, filantropové, různí reformátoři apod.

Zejména v době, kdy poznatky a objevy historického materialismu ukazovaly potřebu zcela nových přístupů v analýze sociální reality, vypracovává Karel Marx dva významné dokumenty terénního sběru informací.

Prvním je návrh sociálního výzkumu, jenž se pod heslem *Všeobecná dělnická statistika* stává součástí stanov *Mezinárodního dělnického sdružení* — První internacionály, která byla založena v roce 1864.

Všeobecné stanovy a organizační řád Mezinárodního dělnického sdružení, přijaté generální radou v říjnu 1871, jsou jedním z pokusů K. Marxe využít internacionály k systematickému shromažďování poznatků o sociálním životě dělnické třídy.

V šesté části tohoto dokumentu se říká:

„Velkou společnou mezinárodní akcí je statistický průzkum postavení dělnické třídy ve všech civilizovaných zemích, který by prováděla sama dělnická třída. Má-li být tato akce úspěšná, je třeba znát materiál, který se má zpracovat. Pustí-li se dělníci do tohoto velkého díla, dokáží,

<sup>1</sup> Marx, K.: *Kapitál* I. Praha 1953, s. 30.

<sup>2</sup> Viz Kaszkarewa, L.: *Statystyka w pracach*

*Marksa i Engelsa*. In: *Marxizm-leninizm a statystyka*. Warszawa 1951, s. 15.

že jsou s to vzít svůj osud do vlastních rukou.“<sup>3</sup>

Každá místní odbočka byla povinna ustanovit komisi, jež zabezpečovala realizaci instrukcí internacionály. Každoročně k 1. srpnu měly být materiály předkládány generální radě a zpracovány pro potřeby kongresu nebo konference.

Pokyny přinášely jen nástin dotazníku s tím, že bude vždy upraven podle místních podmínek.

Marxem zpracované *obecné schéma dotazníku* má deset částí: „1. Výrobní odvětví, název. 2. Věk a pohlaví zaměstnanců. 3. Počet zaměstnanců. 4. Platy a mzdy: a) učedníků; b) denní nebo úkolová mzda; mzda, kterou vyplácejí zprostředkovatelé. Týdenní, roční průměr. 5. a) Pracovní doba v továrnách. b) Pracovní doba u malých mistrů a při domácí výrobě, pracuje-li se v daném odvětví těmito různými způsoby. c) Noční a denní práce. 6. Přestávky na jídlo a zacházení. 7. Charakteristika dílny a pracovních podmínek: přeplněnost, špatné větrání, nedostatek denního světla, plynové osvětlení, čistota atd. 8. Vliv zaměstnání na fyzický stav. 9. Morální stav. Výchova. 10. Charakter výroby: zda je sezónní či zda je víceméně rovnoměrně rozdělena na celý rok, jsou-li v ní velké výkyvy, je-li vystavena zahraniční konkurenci, je-li určena převážně pro vnitřní nebo zahraniční spotřebu atd.“<sup>4</sup>

Koncepce šetření, ve kterém chtěl K. Marx zabezpečit internacionále a zejména její generální radě, kongresu a konferencím potřebné údaje, neměla v tomto případě charakter jednorázového výzkumu. Řečeno v dnešní terminologii — výzkum byl koncipován „panelově“ a měl zajistit trvalý proud poznatků, postihnout dynamiku problémů a otázek, jež v sobě neslo spojením teoretické práce s praktickými úkoly hnutí.

Tento Marxův první pokus o koncipování terénního sběru informací má mnoho shodných rysů s jeho druhým návrhem, kterým je *Dělnická anketa*.

Na *Dělnické anketě* se pokusíme ukázat ty skutečnosti, které v sobě v určité podobě nesla i *Všeobecná dělnická statistika*

z r. 1871. Oba Marxovy pokusy jsou pak svědectvím toho, jaký zlom v sociálních výzkumech způsobily objevy historického materialismu.

Marxův projekt *Dělnické ankety* nelze posuzovat bez přihlédnutí k podmínkám, které charakterizují dělnické hnutí ve Francii kolem roku 1880.

Pád Pařížské komuny je spojen s krvavým terorem a zostřením všech zákroků proti dělnickému hnutí. Kontrarevoluce svou střelbou nerozbíjela jenom vrata na hřbitově Père Lachaise, kde se mezi hroby bránila hrstka komunardů proti celé armádě. Kontrarevoluce využila situace. Zesílila boj proti dělnickému hnutí a systematicky rozbíjela jeho organizace. První internacionála, která splnila svou historickou úlohu v tom, že položila základy rozvoje dělnických stran v Evropě i v USA, musela být rozpuštěna.

V nových podmínkách se stává hlavním úkolem sjednotit dělnictvo, překonat rozštěpení celého hnutí a vytvořit masové, revolučně orientované dělnické strany.

Dělnické rodiny, zejména ženy a děti, žily velmi špatně. Morální a fyzické zbídačování těchto rodin bylo spojeno s brutálními zákony proti dělnické třídě. Každým svým činem buržoazie znovu a znovu dělnictvu připomínala slova písně o psancích této země.

Za této situace byl K. Marx požádán vydavatelem časopisu *La Revue socialiste* Bonitou Malvou o sestavení *Dělnické ankety*. Marx tento časopis považoval za jeden z prvních dělnických listů. Chopil se nabízené příležitosti a připravil anketu, která byla otištěna 20. srpna 1880.

Marx ve svém dopise Fridrichu Adolfu Sorgovi z 5. listopadu 1880 vzpomíná, že *Revue socialiste* byla prvním francouzským dělnickým listem v pravém slova smyslu. V dopise píše, že přes nedůslednosti a eklektickou povahu jeho vydavatele sestavil pro časopis anketu, „... která vyšla v *Revue socialiste* a pak byla ve značném nákladu rozšířena po celé Francii“.<sup>5</sup>

V polovině třicátých let zkoumá H. Weissová dokumenty, které se z celého šetření zachránily, a výsledky této výzkumné ak-

<sup>3</sup> Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 17. Praha 1965, s. 540.

<sup>4</sup> Tamtéž, s. 493.

<sup>5</sup> Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 34. Praha 1971, s. 450.

ce.<sup>6</sup> Přes pečlivé archivní zkoumání se jí nepodařilo nalézt žádné jiné materiály než Marxem sestavený dotazník a úvodní poznámku, která jej uvádí.

V této úvodní poznámce, o níž se lze oprávněně domnívat, že jejím autorem je rovněž K. Marx, se říká, že žádná vláda se nikdy neodvážila uspořádat vážnou anketu o situaci francouzského dělnictva. A protože se francouzská buržoazie bojí nebezpečí, která jsou spojena s takovou anketou, chtějí v *Revue socialiste* i při svých omezených prostředcích s takovou anketou začít.

Výzva k dělníkům, kterou v této úvodní poznámce čteme, je vlastně formulací cílů celého šetření.

„Očekáváme, že nás v naší práci podpoří všichni dělníci ve městech i na venkově, kteří jistě chápou, že jen oni sami mohou s plnou znalostí věci popsat strážně, které snášejí; neboť jen oni sami, a žádní spasitelé seslaní prozřetelností, mohou energicky prosazovat nápravu sociální bíd, již trpí; počítáme rovněž s pomocí socialistů všech škol, kteří usilují o sociální reformu, jistě chtějí *přesně a spolehlivě* znát podmínky, v nichž pracuje a žije dělnická třída, které patří budoucnost. Tento *dotazník o práci (Cahiers du travail)* je první věc, kterou musí udělat sociální demokracie pro přípravu sociální obnovy.“<sup>7</sup>

Marxem sestavená anketa je pro nás svědectvím a argumentem stále důležitým a platným. Ukazuje na význam existence teorie historického materialismu, který tvoří vědecký, teoreticko-metodologický základ nejen všech společenských věd, ale i konkrétních sociálních výzkumů.

Celá koncepce a zaměření ankety, způsob kladení otázek, jejich struktura a předpokládané vyústění potvrzují, že autor disponuje systémem poznatků, které odkrývají zákonitosti mechanismu kapitalistického hospodářství. Tento systém poznatků se stal teoreticko-metodologickým základem ankety. Anketérovi umožnil, aby se orientoval na podstatné a určující skutečnosti a aby v sumarizaci empirického materiálu správně utřídil a vyhodnotil svá

zjištění. Respondentovi dal příležitost, aby si uvědomil a pochopil podstatu takových jevů kapitalistické společnosti, jakými jsou např. vlastnictví a nevlastnictví výrobních prostředků, třídní boj, vztahy vykořisťovaných k institucím vládnoucí třídy, místo dělnické třídy v sociálně třídní struktuře kapitalistické společnosti a ve společenské organizaci práce, závislost dělnické třídy na celém systému ekonomických vztahů atd.

Koncepce otázek zahrnuje všechny podstatné základy kapitalistické ekonomiky.

Marx, vycházející z teorie historického materialismu, ze znalosti zákonů společenského vývoje a z poznání historické úlohy dělnické třídy, využívá ankety k prohloubení poznatků o základních jevech a procesech, ke kterým dochází v kapitalistické společnosti. Dotazovaní si každou svou odpověď současně skládali mozaiku o vlastní situaci a o jejích příčinách.

Pokusme se tato naše tvrzení ukázat konkrétněji. Všimněme si nejprve struktury Marxova dotazníku, který se soustřeďuje na základní problémy života kapitalistické společnosti a jehož otázky mohou být z hlediska svého zaměření kategorizovány např. do následujících šesti problémových okruhů.

### 1. Základní konflikt kapitalistické společnosti, daný rozporem mezi antagonistickými třídami

Na několika místech se Marx — přímo nebo nejčastěji nepřímo — ptá svého respondenta, komu patří podnik, v němž pracuje, jaké místo zaujímá v systému společenských vztahů, jaké úlohy v tomto systému plní jeho zaměstnavatel a proč je plní.

Otázky klade tak, aby se odpovídající soustředil na hlubší poznání svého vlastního postavení ve společnosti a na to, jak je toto postavení spojeno s životními podmínkami celé jeho rodiny.

Odpověď na tyto otázky znamená zamyslet se nad tím, co a jak zasahuje do otázek pracovní a společenské problematiky dělnické třídy.

<sup>6</sup> Viz Weiss, H.: „*Enquete Ouvrière*“ von Karl Marx. Zeitschrift für Sozialforschung. Jahrgang V, 1936, H. 1, s. 76–98.

<sup>7</sup> Viz Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 19. Praha 1966, s. 593.

## 2. Určující dějinný zájem proletariátu

Zatímco pro filantropicky laděné výzkumy byl dělník trpícím objektem péče, pro Marxe je objektem sebeuvědomění, objektem i subjektem společenského pohybu. Sugestivnost otázek se v dotazníku stává součástí procesu třídní výchovy.

Karel Marx se například ptá:

„9. Existují sdružení podnikatelů k tomuto účelu, aby mohla dělníkům vnucovat snížení mezd nebo prodloužení pracovního dne, zasahovat do stávek a vůbec vnucovat dělnické třídě svou vůli?

10. Pamatujete se někdy podle vaší zkušenosti, že by vláda zneužila veřejné moci ve službách podnikatelů proti jejich zaměstnancům?

11. Stalo se někdy podle vaší zkušenosti, že by táž vláda zasáhla ve prospěch pracujících proti přehmatům a nezákonnému sdružování podnikatelů?

12. Uplatňuje táž vláda tovární zákony — pokud existují — proti podnikatelům? Plní její inspektoři — pokud existují — přesně své povinnosti?“<sup>8</sup>

## 3. Skutečnosti, jež vedou ke zvětšování absolutní nebo relativní nadhodnoty

Marx se prostřednictvím dotazníku vrací k tomu, co analyzoval v pátém a šestém oddílu *Kapitálu I*. V pátém oddílu vyložil, jaký proces prodělává nadhodnota vyráběná prodloužováním pracovního dne (absolutní nadhodnota) a nadhodnota, která vzniká zkrácením nutné pracovní doby a příslušnými změnami v poměru mezi pracovní dobou nutnou a pracovní dobou nadbytečnou (relativní nadhodnota). V šestém oddílu Marx analyzoval přeměnu hodnoty pracovní síly ve mzdu a otázky spojené s časovou a úkolovou mzdou.

Respondent odpovídal např. na tyto otázky:

„8. Jak dlouhou pracovní dobu mají děti a mladiství pod 16 let?

9. Střídají se během pracovního dne různé směny dětí a mladistvých?

12. Tam, kde se pracuje ve dne v noci, jaký je systém směn — střídání jedné skupiny dělníků jinou?

13. Do jaké míry se v dobách konjunktury prodlužuje obvyklá pracovní doba?“<sup>9</sup>

„17. Uveďte, jak velkou mzdu dostávají za stejnou dobu ženy a děti, které s vámi pracují v téže dílně.

19. Uveďte nejvyšší a nejnižší úkolovou mzdu za poslední měsíc.

22. Vyplácí se mzda v penězích nebo zčásti jinak?“<sup>10</sup>

„31. Uveďte změny v ceně zboží, které vyrábíte, nebo služeb, které poskytujete, ve srovnání s tím, zda se *současně změnila* vaše mzda, nebo zůstala na dřívější výši.

33. Přinesl rozvoj strojů a produktivity práce růst nebo pokles intenzity práce a prodloužení nebo zkrácení pracovní doby?“<sup>11</sup>

V sérii otázek, které nebudeme na tomto místě reprodukovat, Marx jakoby krok za krokem svému respondentovi ukazoval, že kapitalistický výrobní proces ve svých určujících souvislostech vyrábí nejen zboží a absolutní i relativní nadhodnotu, ale reprodukuje i samotný kapitalistický výrobní vztah — kapitalisty a námezdního dělníka. Ty, kteří vlastní výrobní prostředky, a ty, kteří prodávají svou pracovní sílu.

## 4. Spojení osobních, každodenních zkušeností s obecnými zákonitostmi

Marxův výzkum postavení dělnické třídy není omezen jen na ekonomické příčiny. Je spojen s poznáním pracovních a životních podmínek třídy, s celou šíří života člověka, kterému bylo přiřčeno postavení vykořisťovaného.

Proto Marx zařazuje do dotazníku např. tyto otázky:

„11. Existují školy pro děti a mladistvé zaměstnané ve vašem odvětví? Jestliže ano, v kterou dobu jsou děti ve škole? Čemu se učí?“<sup>12</sup>

„16. Popište hygienické poměry na pracovišti, to jest jeho rozměry (prostor připadající na každého dělníka), větrání, teplotu, vybitení zdí, (záchody), celkovou čistotu, hluk působený stroji, prach, vlhkost atd.

17. Existuje nějaký dohled, vládní či

<sup>8</sup> Tamtéž, s. 257.

<sup>9</sup> Tamtéž, s. 253.

<sup>10</sup> Tamtéž, s. 255.

<sup>11</sup> Tamtéž, s. 256.

<sup>12</sup> Tamtéž, s. 254.

místní, nad hygienickými poměry na pracovišti?

18. Existují v podniku, kde pracujete, nějaké zvláštní škodlivé vlivy, které způsobují specifická onemocnění dělníků?<sup>13</sup>

„24. Uveďte, kolik vás stojí takové základní potřeby jako:

- a) nájemné za byt a jaké jsou podmínky nájmu; počet místností, z nichž se byt skládá, kolik lidí v něm bydlí...
- b) potraviny...
- c) oblečení (pro rodiče a děti)...
- d) různé výdaje, jako poštovné, školné za děti...
- e) výdaje způsobené výkonem vašeho povolání, pokud nějaké jsou.“<sup>14</sup>

### 5. Důsledky užívání strojů

Marx už v *Kapitálu* analyzoval vlivy kapitalistického užívání stroje, a to jak ve vztahu k bezmeznému prodlužování pracovního dne, tak ve vztahu k samotnému způsobu práce a sociálnímu složení společenského organismu.

Otázky ankety se ptají, je-li práce výlučně nebo hlavně ruční nebo strojová (otázka č. 12), používá-li se jako hnací síly páry (otázka č. 14), jaká je skutečná doba využití parní síly atd.

Marx upozorňoval na ekonomický paradox kapitalistického užívání strojů: „...nejmocnější prostředek ke zkrácení pracovního dne se proměňuje v nejspolehlivější prostředek, jak proměnit celou dobu života dělníka a jeho rodiny v pracovní dobu, poskytnout kapitál k jeho zhodnocení.“<sup>15</sup>

Proto se ne náhodou v třetí části dotazníku objevuje tato skupina otázek:

„32. Znáte z vlastní zkušenosti případ, že by dělníci ztratili místo v důsledku zavedení strojů nebo jiných zdokonalení?

33. Přinesl rozvoj strojů a produktivity práce růst nebo pokles intenzity práce a prodloužení nebo zkrácení pracovní doby?

34. Poznal jste, že by se nějak zvyšovaly mzdy v důsledku zdokonalení výroby?“ atd.<sup>16</sup>

### 6. Ideologický boj a politický zápas proti danému společenskému řádu

Tato skupina otázek má v dotazníku značnou frekvenci. Těm, kteří stáli v čele organizovaného hnutí dělnické třídy, měl být poskytnut konkrétní a zcela reálný obraz o situaci v jednotlivých odvětvích výroby.

Tak ve čtvrté části dotazníku byly položeny např. tyto otázky:

„1. Existují ve vašem oboru odbory a jak jsou vedeny?

2. Kolik stávek jste ve svém oboru sám zažil?

3. Jak dlouho tyto stávky trvaly?

4. Byly dílčí nebo všeobecné?

5. Byly stávky vedeny za zvýšení mezd nebo proti jejich snížení; nebo v nich šlo o délku pracovního dne; nebo vznikly z jiných příčin?

6. Jaký byl jejich výsledek?

7. Podporují dělníci vašeho oboru stávku dělníků z jiných oborů?“<sup>17</sup>

\*

Ve srovnání se *Všeobecnou dělnickou statistikou* z roku 1871 je *Dělnická anketa* z roku 1880 hlubokým výzkumem, který zachycuje postavení dělnické třídy Francie v jednom nelehkém a složitém historickém období.

I tady však anketa slouží jednoznačně politickým cílům dělnické třídy. Je komplexním přístupem, ve kterém je kapitalistický výrobní způsob a postavení dělnické třídy v systému kapitalistické společnosti prezentován v souvislostech, které jsou určující.

Celá konstrukce dotazníku dokazuje, že o formulaci a celkovém zaměření otázek rozhodovala skutečnost, že jejich autor důsledně vycházel z jednoznačné teoreticko-metodologické predikce.

Anketa je však nejen „prostoupěna vědeckou teorií“, ale sama se stává dalším nástrojem této teorie. Slouží k prohloubení poznání jevů a skutečností, ke kterým dochází v kapitalistické společnosti, konkrétně v situaci, ve které se v roce 1880

<sup>13</sup> Tamtéž, s. 252.

<sup>14</sup> Tamtéž, s. 255.

<sup>15</sup> Marx, K.: *Kapitál I*. Praha 1953, s. 435.

<sup>16</sup> Viz Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 19. Praha 1966, s. 256.

<sup>17</sup> Tamtéž, s. 256—7.

nacházela dělnická třída Francie. „Anketa tedy byla nástrojem určitých teorií — ekonomické a sociologické teorie, teorie vědeckého socialismu — sloužícím k poznání základních jevů a procesů, k nimž dochází v kapitalistické společnosti. Anketa však byla zároveň — ve službách téže teorie — nástrojem politického působení.“<sup>18</sup>

Je koncipována v úzkém sepětí s potřebami revolučního hnutí proletariátu. Reaguje na praktické potřeby a požadavky dělnického hnutí své doby.

Tak jak jsme toho byli svědky v Englově práci *Postavení dělnické třídy v Anglii*, i zde je základní metodologickou zásadou spojení výzkumu s revolučním hnutím dělnické třídy.

Přední polský sociolog Jan Szczepański v této souvislosti připomíná, že Marx i Engels chápali spojení sociálního výzkumu s revolučním hnutím zcela jednoznačně. „... prosazováním zásady stranického sociálního výzkumu... dokázali, že sociální výzkum prováděný buržoazními badateli splňuje určitou historickou úlohu ve službách buržoazie, že zdáním neutrality a objektivismu jsou zastírány ty znaky kapitalistické společnosti, které by buržoazie chtěla skrýt. Zásada stranickosti prikazovala provádět výzkum z hlediska zájmů proletariátu, který v boji o sociální osvobození má zájem o bezohledné odhalení pravdy... Marx a Engels požadovali, aby sociální výzkum sloužil úkolům proletariátu, a to znamenalo, že jeho cílem má být zjištění pravdy, poznání skutečností ve všech jejích aspektech, souvislostech a vývojových procesech.“<sup>19</sup>

Všimněme si nyní *technické konstrukce* dotazníku.

*Dělnická anketa* obsahuje 99 otázek, které jsou rozděleny na čtyři části.

*Prvá část ankety* (29 otázek) diferencuje respondenty podle určitých kategorizovaných znaků. Marx se zde ptá na odvětví výroby, na velikost závodu a obor, v němž respondent pracuje, na pohlaví, věk, lokalitu pracoviště (město či venkov), na charakter dělby práce uvnitř podniku atd. V této části ankety jsou však zahrnuty i otázky, které v komplexnosti postihují sociální, hygienické i bezpečnostní

podmínky práce továrního dělnictva.

*Druhou část ankety* tvoří 16 otázek. Zde je soustředěna problematika pracovní doby, otázky dětské práce, pracovní směnlosti, intenzifikace práce atd.

*Třetí část ankety* je nejrozsáhlejší — představuje 36 otázek. Předmětem dotazu jsou vztahové otázky mezi dělníkem a zaměstnavatelem, otázky časové a úkolové mzdy, výdělku, nájemného a nákladů na základní životní potřeby dělnických rodin. Sem také Marx zařadil „baterii“ otázek na téma zavádění nových strojů a dělníci.

*Čtvrtá část ankety* obsahuje 18 otázek. Směřuje vesměs k poznání stavu třídní solidarity a vede respondenta k tomu, aby se zamýšlel nad úlohou dělnické organizace, nad možnostmi, jež má v nerovném zápase proti organizacím zaměstnavatelů a státního aparátu, který „zneužívá veřejné moci“, atd.

Výrazným rysem celé ankety je *komplexnost* přístupu, ve kterém jsou spojeny základní, každodenní činnosti dělníka s determinujícími skutečnostmi daného systému společenské výroby.

V této souvislosti je možno připomenout, jak ploše vyznívají některé výzkumy např. v oblasti sociologie města, sociologie průmyslu apod., kde přes všechny vymoženosti spojené se zdokonalováním technik terénního sběru informací bývá velmi často zkoumaná lokalita oproštěna právě od svých určujících determinantů. Aspekt komplexního přístupu je předpokladem, který musí být naplněn, máme-li získat nejen přesnou, ale zejména pravdivou informaci.

Dospět k pravdivému poznání znamená zařadit každý (i dílčí) jev do určujícího spojení a souvislostí, jež rozhodují o jeho kvalitě. Dnes jako za života K. Marxe platí, že jednotlivé momenty našeho života mají svá spojení a jsou tak či onak podmíněny určitými zákonitostmi.

Marxova anketa díky svým teoreticko-metodologickým předpokladům překonává mozaikovost, útržkovitost dílčího poznatku, který nemůže být správně zařazen, oceněn a zhodnocen, pokud je posuzován izolovaně, bez určujícího kontextu s výrobními vztahy.

~ Akademizující sociolog, oproštěný od

<sup>18</sup> Szczepański, J.: *Odmiany czasu teraźniejszego* Książka i Wiedza. Warszawa 1971, s. 547.

<sup>19</sup> Tamtéž, s. 550—551.

konkrétní historické situace, v níž anketa vznikala, by asi upozornil na sugestivnost jednotlivých otázek. Tato „sugestivnost“, spojená s jasnou a konkrétní formulací otázek, byla však jedinou cestou, jak spojit anketu s uvědomovacím procesem dělnické třídy.

Anketa přispívala k třídnímu uvědomění tím, že kladla takové otázky, jejichž zodpovězení vyžadovalo zamyšlení nejen nad sebou samým, ale i nad stavem kapitalistické společnosti jako celku. Anketa „naváděla“ respondenta k postižení společenské reality v těch přístupech, jak to učinily objevy dialektického a historického materialismu.

Marx se proto v anketě záměrně vyhýbá odpovědím typu ano — ne. Některé otázky vyžadovaly i obšírnější odpověď, delší popis (viz např. III/24, IV/17, IV/18 aj.). Respondent v odpovědi musel vyslovit své hodnotící stanovisko k situaci, ve které se nacházelo dělnické hnutí. Takto získané materiály bylo možno statisticky seřadit, v korelacích zpracovat a v analýze rozvinout problematiku obsaženou v jednotlivých etapách.

Respektujeme-li skutečnost, v jakých životních podmínkách, v jaké všeobecně kulturní a politické vyspělosti mohla být v r. 1880 dělnická třída Francie, pak zjistíme, že možnost tzv. volných odpovědí byla pravděpodobně jedinou reálnou cestou, jak zajistit, aby se dotazník stal jak zdrojem informací, tak i určitou učebnicí sociálního uvědomování dělnické třídy. V této souvislosti nelze přehlédnout to, co v informaci o dotazníku uvádí redakční poznámka *Revue socialiste*. Z ní se dovídáme, že počet rozeslaných exemplářů byl obrovský: do dělnických rodin bylo prostřednictvím dělnických spolků a různých socialistických smýšlejících skupin a organizací dělnictva rozesláno 25 000 dotazníků.

Rozsah i celá koncepce výzkumu dokazují, že šlo o rozsáhlé, hluboké, komplexní šetření.

Na rozdíl od dosavadních tradičních přístupů koncipoval Marx svůj výzkum tak, že se neorientuje na empirické zobecnění ve smyslu nalezení pravidelností a zákonitostí mezi dvěma proměnnými. Protože autor disponoval invariantními výroky,

nepodléhá koncepcí dotazníku „rozptylu“ oněch empirických šetření, jež v zaměření na konkrétní, dílčí skutečnosti společenského života „obětují“ možnost zobecnění a jež postihují kauzální závislosti společenského pohybu.

Marxovy metodologické přístupy umožňují, aby „fakty empirického poznání“ mohly být zobecněny, uspořádány a vysvětleny na základě vnitřně spjatého, vědecky pravdivého teoretického systému. To je cesta, která vede k zachycení určitých obecných vlastností jevů a skutečností společenského života a která přijímá své místo v systému vědeckých poznatků o společnosti.

A nejen to. Marxova anketa má své jednoznačné a výrazné ideologické efekty. Usiluje nejen o hlubší poznání materiální základny sociálního života a výrobních vztahů kapitalistické společnosti, ale právě proto, že je koncipována jako součást procesu třídního uvědomování, působí na lidské postoje, hodnoty a další jednání „třídy, které patří budoucnost“.

Podobně jako v Engelsově práci *Postavení dělnické třídy v Anglii* i tady se výrazně projevuje spojení výzkumu s revoluční činností dělnické třídy. Bezohledné odhalování pravdy cestou empirického výzkumu se pojí se zásadou stranickosti. Pravda odpovídá zájmům boje za sociální osvobození dělnické třídy.

Jestliže Marx, Engels a později i Lenin požadovali, aby cílem výzkumných šetření bylo zjištění pravdy, poznání skutečnosti ve všech jejich aspektech, vývojových procesech a komplexech jevů dané společensko-ekonomické formace, v genezi a prognóze historického procesu, pak tím současně požadovali spojování sociálních výzkumů s revoluční činností, se službou revolučním cílům proletariátu.

Pochopení těchto skutečností nás povede k aplikování Marxových, Engelsových a Leninových teoreticko-metodologických východisek a k překonávání vlivu zúženě pojaté metodologie, která vládne ve výzkumech buržoazní sociologie. Je to důležité zejména proto, že poznávací hodnota našich výzkumů je v podstatě určena svými teoreticko-metodologickými východisky.

**Рыхтаржик К.: Рабочая анкета Карла Маркса - попытка дать анализ положения рабочего класса Франции**

Проект Маркса «Рабочая анкета» является свидетельством того, к какой резкой перемене в социальных исследованиях привели открытия исторического материализма.

«Рабочую анкету» разработал К. Маркс для журнала «La revue socialiste» в сложных условиях 1880 г., когда нужно было преодолеть раскол всего рабочего движения.

Анкета «пронизана теорией» и сама становится дальнейшим орудием этой теории.

Концепция ее тесно связана с нуждами революционного движения пролетариата. Анкета реагирует на практические нужды и требования рабочего класса своего времени.

Методологические подходы Маркса дали возможность обобщить «факты эмпирического познания», упорядочить их и объяснить их на основе внутренне связанной, научно правдивой теоретической системы.

Понять концепцию исследования Маркса — это значит понять, что познавательная ценность всякого исследования зависит от его методологических предпосылок.

**Rychtařík K.: Karl Marx's Public Inquiry about Workers — An Attempt at Analysing the Position of the Working Class in France**

Marx's project of the "Workers' Public Inquiry" bears testimony to the revolution in social research effected by the disclosures of historical materialism.

Under the complicated conditions of the year 1880, when it was necessary to overcome the split in the workers' movement, K. Marx worked out the "Workers' Public Inquiry" for the journal "La revue socialiste".

The inquiry is "pervaded by theory", and becomes itself a further instrument of this theory.

It is drawn up in narrow connection with the needs of the revolutionary movement of the proletariat. It reacts upon practical needs and requirements of the workers' movement of its time.

Marx's methodological approaches enabled the "facts of empirical knowledge" to be generalized, arranged and explained on the basis of an internally consistent and scientifically true theoretical system.

To grasp the conception of Marx's research means to understand that the cognitive value of each research depends on its methodological preconditions.